

BIX (Bibliotheksindex) metodika ir jos taikymas vertinant Lietuvos viešųjų bibliotekų veiklą

BIX (Bibliotheksindex) metodika

BIX programa yra parengta Vokietijoje, taikant lyginamosios analizės metodiką (Benchmarking) ir skirta šios šalies viešosioms ir akademinėms bibliotekoms. Rengiant vertinimo programą (pradėta rengti apie 1999 metus) dalyvavo Vokietijos bibliotekų draugija (DBV), Bertelsmanno fondas, Vokietijos taikomosios sociologijos instituto (INFAS) mokslininkai. Konsultacinė taryba, sudaryta iš viešųjų ir akademinų bibliotekų darbuotojų bei ekspertų, nuolat stebi ir tikslina BIX programos metodiką ir rodiklių rinkinį, testuoja naujus vertinimo metodus ir stebi pokyčius bibliotekose; paskutiniai pakeitimai BIX metodikoje padaryti 2012 m.

BIX programa taikoma šalies bibliotekų reitingui nustatyti. Naudojant bibliotekų statistinių duomenų analizę ir pateikiant šios analizės rezultatus, siekiama:

- skatinti bibliotekų, jų savininkų teises ir pareigas įgyvendinančių institucijų (steigėjų) ir rėmėjų bendradarbiavimą, paslaugų skaidrumą;
- sudaryti galimybę bibliotekoms įvertinti savo stipriąsias ir silpnąsias puses, ir tokiu būdu numatyti veiklos gerinimo priemones.

Taikant BIX programą Vokietijoje sukurta visų šalies bibliotekų reitingavimo sistema. BIX rezultatai parodo kiekvienos bibliotekos vietą, lyginant ją su kitomis bibliotekomis kiekvienoje iš 4-ių duomenų grupių (dimensijų). Naudojant atitinkamą metodiką papildomai nustatoma bendroji kiekvienos bibliotekos vieta vertinimo skalėje pagal visas duomenų grupes. Viešai skelbiami tik tų bibliotekų duomenys, kurios sutinka dėl tokio viešinimo, o kitos gali pasitikrinti savo rezultatus duomenų bazėje.

Bibliotekų vertinimui yra naudojama 18 standartizuotų rodiklių, kurie suskirstyti į 4 pagrindines duomenų grupes (dimensijas).

I dimensija – paslaugos (6 rodikliai):

- dokumentų (fiz. vnt.) skaičius 1 gyventojui;
- vartotojų aptarnavimui skirtų patalpų plotas (m²), tenkantis 1000 gyventojų;
- bibliotekos darbuotojų (etatų – VEE) skaičius 1000 gyventojų;
- kompiuterizuotų darbo vietų skaičius (vartotojams) 1000 gyventojų;
- interneto seansų skaičius 1 gyventojui;
- renginių skaičius 1000 gyventojų.

II dimensija – panaudojimas (5 rodikliai):

- fizinių apsilankymų skaičius vidutiniškai 1 gyventojui;
- virtualių apsilankymų skaičius vidutiniškai 1 gyventojui;
- dokumentų išduotis vidutiniškai 1 gyventojui;
- fondo apyvarta;
- bendras bibliotekos darbo valandų, kai biblioteka atvira vartotojui, skaičius per metus 1000 gyventojų.

III dimensija – veiksmingumas (4 rodikliai):

- fondo komplektavimui skirtos lėšos vidutiniškai 1 išduočiai;
- darbuotojų darbo valandų ir valandų, per kurias biblioteka atvira lankytojams, santykis;
- apsilankymų skaičius per 1 bibliotekos darbo (kai ji atvira lankytojui) valandą;
- paprastosios išlaidos vidutiniškai 1 apsilankymui.

IV dimensija – plėtra (3 rodikliai):

- fondo atnaujinimo procentas;
- mokymams skirtų valandų skaičius vidutiniškai 1 darbuotojui;
- nepaprastosios išlaidos vidutiniškai 1 gyventojui.

Viešųjų bibliotekų duomenys vertinami bei gauti rezultatai grupuojami pagal konkrečios bibliotekos aptarnaujamos bendruomenės dydį. Bibliotekos aptarnaujamų gyventojų skaičius naudojamas apskaičiuojant daugelį rodiklių, todėl jie yra pakankamai patikimi ir leidžia objektyviau įvertinti kiekvienos bibliotekos veiklos rezultatus, lyginant juos su kitų tos pačios grupės bibliotekų veiklos rodikliais. Pagal aptarnaujamų gyventojų skaičių bibliotekos suskirstomos į 6 grupes:

- Grupė 0 – mažiau negu 5000 gyventojų;
- Grupė 1 – nuo 5 000 iki 15 000 gyventojų;
- Grupė 2 – nuo 15 000 iki 30 000 gyventojų;
- Grupė 3 – nuo 30 000 iki 50 000 gyventojų;
- Grupė 4 – nuo 50 000 iki 100 000 gyventojų;
- Grupė 5 – daugiau kaip 100 000 gyventojų.

Procentilių skaičiavimas. Visi tolesni skaičiavimai atliekami atskirai kiekvienoje grupėje. Nustatant kiekvienos bibliotekos poziciją kitų tos grupės bibliotekų atžvilgiu, kiekvienam rodikliui yra apskaičiuojamas procentilis. Tai yra skaičius tarp 0 ir 1. Biblioteka, turinti mažiausią konkretaus rodiklio reikšmės vertę, gauna procentilį „0“, o turinti didžiausią reikšmės vertę – procentilį „1“; visos kitos bibliotekos yra tarp šių dviejų skaičių. Pvz., 0,5 procentilio turinti biblioteka yra grupės, kuriai ji priskirta, viduryje, t.y. 50 % visų bibliotekų turi mažesnę reikšmę, 50 % – didesnę; 0,85 procentilis reiškia, kad 85 % visų tos grupės bibliotekų turi mažesnę reikšmę, o 15 % – didesnę. Jeigu tam tikri rodikliai yra vienodi keliose bibliotekose, šios bibliotekos gauna vienodą to rodiklio procentilį, o žemiau esančių rodiklių procentiliai pasislenka per tiek punktų, kiek yra vienodų šio rodiklio reikšmių.

Paprastai, vertinant BIX rodiklio reikšmę vadovaujamosi taisykle „kuo didesnė, tuo geriau“, tačiau yra keletas išimčių, kai rodiklių reikšmės vertinamos atvirkštine tvarka, t.y. žemiausia reikšmė gauna didžiausią procentilį (1), o didžiausia reikšmė – mažiausią procentilį (0). Taip yra vertinami 3 rodikliai III dimensijoje (veiksmingumas): 1 rodiklis – fondo komplektavimui skirtos lėšos vienai išduočiai; 2 rodiklis – darbuotojų, aptarnaujančių lankytojus, darbo valandų ir valandų, per kurias biblioteka atvira lankytojams, santykis; 4 rodiklis – paprastosios išlaidos vienam apsilankymui.

Apskaičiavus visų vienos dimensijos rodiklių procentilius, jie yra sumuojami ir dalijami iš šios dimensijos rodiklių skaičiaus. Gautas rezultatas vėl perskaičiuojamas į procentilius, pagal kuriuos nustatomas galutinis bibliotekos reitingas šioje dimensijoje.

Bibliotekų reitingavimas.

Atsižvelginat į procentilius, kiekvienoje dimensijoje bibliotekos suskirstomos į tris grupes:

- Aukščiausia „top” grupė (auksinė): viršutiniame trečdalyje esančios bibliotekos, kurių procentilis per 0,66.
- Vidurinė grupė (šviesiai mėlyna): viduriniame trečdalyje esančios bibliotekos, kurių procentiliai tarp 0,33 ir 0,66.
- Žemiausia grupė (tamsiai mėlyna): apatiniame trečdalyje esančios bibliotekos, kurių procentiliai iki 0,32.

Aukščiausioje „top” grupėje esančioms bibliotekoms skiriama viena žvaigždė (●), o esančioms vidurinėje grupėje – pusė žvaigždės (◐). Kiekviena biblioteka gali surinkti daugiausia 4 žvaigždes, jeigu visose 4 dimensijose ji yra aukščiausioje „top” grupėje.

Susumavus visus dimensijos rodiklių procentilius gali būti gaunamas vienodas rezultatas keliose bibliotekose, todėl jų procentilis toje dimensijoje bus vienodas. Nustatant galutinį bibliotekų reitingą kiekvienoje dimensijoje, atsižvelgiama į vieną iš tos dimensijos rodiklių, kurio reikšmė leidžia nustatyti bibliotekos vietą reitinge, t.y. kuo aukštesnė rodiklio reikšmės vertė, tuo aukštesnėje pozicijoje yra biblioteka:

I dimensijoje – renginių skaičius 1000 gyventojų;

II dimensijoje – bendras bibliotekos darbo valandų, kai biblioteka atvira vartotojui, skaičius per metus 1000 gyventojų;

III dimensijoje – paprastosios išlaidos 1 apsilankymui;

IV dimensijoje – fondo atnaujinimo procentas.

BIX metodikos taikymas vertinant Lietuvos viešųjų bibliotekų veiklą

Remiantis LNB pateiktomis BIX metodikos taikymo rekomendacijomis buvo nustatyta kiekvienos savivaldybės viešosios bibliotekos vieta 4-iose pagrindinėse funkcionavimo srityse (paslaugos, naudojimas biblioteka, veiksmingumas ir plėtra) ir padaryta išvada, kad ši metodika yra tinkama ir taikytina vertinant Lietuvos viešųjų bibliotekų veiklą.

Siekiant bibliotekų veiklos vertinimų objektyvumo, labai svarbu gauti tikslius duomenis, reikalingus BIX metodikoje taikomų rodiklių apskaičiavimui. Atliekant šį tyrimą paaiškėjo, kad dažniausiai atsiranda paklaidos skirtingai apskaitant virtualius apsilankymus ir bibliotekos darbuotojų mokymams skirtas valandas, be to, statistinėse ataskaitose nėra išsamių duomenų apie paprastasias ir nepaprastasias išlaidas, dažnai neatskiriamos viešosios bibliotekos ir filialų išlaidos. Taikant BIX metodiką Lietuvos viešųjų bibliotekų vertinimui, būtina tiksliai apibrėžti aukščiau minėtas įvairiai interpretuojamas sąvokas ir numatyti trūkstamų statistinių duomenų rinkimo bei pateikimo būdus.

Beveik visi BIX metodikoje naudojami rodikliai yra žinomi ir taikomi Lietuvos bibliotekose; jiems apskaičiuoti pakanka LNB LIBIS bibliotekų statistikos modulyje pateiktų viešųjų bibliotekų statistinių duomenų. Yra tik trys rodikliai, kurie iki šiol nebuvo naudojami analizuojant Lietuvos viešųjų bibliotekų veiklą:

- bendras bibliotekos darbo valandų, kai biblioteka atvira vartotojams, skaičius per metus 1000 gyventojų (2 dimensija, 5 rodiklis);
- darbuotojų, aptarnaujančių lankytojus, darbo valandų ir valandų, per kurias biblioteka atvira lankytojams, santykis (3 dimensija, 2 rodiklis);
- mokymams skirtų valandų skaičius 1 darbuotojui (4 dimensija, 2 rodiklis).

Tyrimo rezultatai parodė, kad vertinant ir reitinguojant nedidelį bibliotekų skaičių, minimalūs rodiklių reikšmių skirtumai gali nulemti konkrečios bibliotekos vietą reitinge nuo aukščiausios iki žemiausios pozicijos, nors objektyviai esminių skirtumų tų bibliotekų veikloje nėra arba tie skirtumai per maži, kad atskleistų stipriąsias ir silpnąsias jų veiklos puses. Visų šalies viešųjų bibliotekų reitingavimas suteikia galimybę žymiai objektyviau įvertinti kiekvienos bibliotekos pasiekimus.

BIX rodiklių naudojimas leidžia nustatyti, kuri biblioteka mažiausiomis finansinėmis ir darbo laiko sąnaudomis užtikrina pagrindines bibliotekos paslaugas ir pasiekia geriausių kiekybinių rezultatų. Bibliotekų įvertinimas naudojant BIX metodiką išryškina kiekvienos iš jų stipriąsias ir silpnąsias puses, parodo, kurios išteklius ar infrastruktūrą reikia plėtoti ir kurias veiklos sritis tobulinti. Didesnes galimybes gauti aukštesnę įvertinimą galutiniame reitinge turi ta biblioteka, kurioje optimaliai subalansuoti ir tolygiai plėtojami visi ištekliai ir paslaugos, užtikrinantys naudojimosi jais intensyvumą ir lemiantys bibliotekos veiklos efektyvumą, sudarytos galimybės bibliotekos plėtrai prisitaikant prie pokyčių.

BIX metodikoje naudojami rodikliai atskleidžia ryšius tarp bibliotekos galimybių ir jos veiklos rezultatų. Sugrupavus rodiklius į 4 dimensijas, akivaizdžiai parodoma jų tarpusavio sąveika: išteklių ir paslaugų pasiūla daro įtaką gyventojų naudojimuisi biblioteka, naudojimosi bibliotekos ištekliais ir paslaugomis intensyvumas lemia bibliotekos veiklos efektyvumą, o investicijos bibliotekų plėtrai užtikrina išteklių ir paslaugų pasiūlą. Tokiu būdu parinkti ir sugrupuoti BIX rodikliai leidžia įvertinti ne tik bibliotekos personalo pastangas siekiant gerų veiklos rezultatų, bet ir bibliotekos steigėjų bei rėmėjų indėlį užtikrinant bibliotekos išteklius, infrastruktūros būklę ir veiklos sąlygas, kurios turi lemiamą įtaką veiklos rodikliams. Bibliotekos galimybių ir veiklos rezultatų tarpusavio ryšių atskleidimas padeda pagrįsti būtinų išteklių reikalingumą bei plėtrą ir yra itin reikšmingas bibliotekų atstovavimui savininko funkcijas vykdančiose institucijose, o bibliotekų savininkams ir rėmėjams suteikia galimybę įsitikinti finansinių investicijų prasmingumu ir nauda. Bibliotekų vertinimas taikant BIX metodiką įtikinamai parodo, kad geriausi rezultatai ir didžiausias veiklos efektyvumas yra pasiekiamas tik bendromis bibliotekų ir jų savininkų pastangomis.